

Trencsényi László

A kísérletezés történelmi szerepe az iskolafejlesztésekben

Loránd Ferenc 80. és néhai Pócze Gábor 55. születésnapjára

A nagy társadalmi átalakulások hosszú évtizede – Báthory Zoltán *Maratoni reform* című fontos kötete is emlékezetünkbe idézi – az iskoláról alkotott képek megújításának is lendületet adott. A legitimitásában elbizonytalanodott hatalom engedni kényszerült különböző nagyszabású innovációs terveknek, olykor tudatosan vállalta is a „csendes” pluralizálódás stratégiáját, ugyanakkor fontosnak tartotta, hogy az ellenőrzés jogát, az ellenőrzés látszatát fenntartsa. Az „engedélyezett kivétel” védjegye a kísérleti cím volt. Bonyolult elvárásrendszernek kellett tehát megfelelnie az Országos Pedagógiai Intézet keretei között létrehozott Pedagógiai Kísérleteket Felügyelő (később nevét Szaktanácsadóra változtató) Bizottságnak. A bizottság felelősséggel látott munkához, koordinálta a modellkísérletekhez szegődött „nehéz embereket”. Ebben a munkában oroszlánrésze volt Pócze Gábornak, a fiatalon elhunyt iskolakutatónak. A főhatóság nyugodt is volt meg nem is, rábízta az innovációmenedzselés felelősségét háttérintézetére meg nem is. A biztonság kedvéért saját szervezetet – társadalmi tanácsot – is létrehozott. Ez volt a TIOT. A párhuzamos működés, viták és versengések tanulságaival annak idején már kevesen foglalkoztak, hiszen a rendszerváltás oktatáspolitikája – egyébként támaszkodva a tanulmányban emlegetett elődök tapasztalataira, törekvéseire – egyértelműen a felszabadított pluralizmus paradigmája mellett tört lándzsát. Az úgynevezett „kísérleti iskolák” tapasztalatai, mint oktatáspolitikai tapasztalatok megkerülhetetlenek.

Az Országos Pedagógiai Intézet utolsó, „reformkorszakának” történetét megörökítette Báthory Zoltán is a *Maratoni reformban*, több vonatkozásban Mayer József is interjúkötetében.¹ A Kiss Árpád emlékévé rendezvényei közt 2007-ben Dobos Krisztina² szíves vendéglá-

¹ Báthory 2000, Mayer 2009

² Nevezett a rendszerváltás első kormányának volt oktatási államtitkára, a jelzett időben az intézet egykori székházában működő Evangélikus Fasori Gimnázium igazgatóhelyettese.

tását élvezve az „eredeti helyszínen”, a Gorkij fasori épületben többen is felidéztek (Veress András, Szabó László Tamás, Mihály Ottó és mások). Egyértelműek az összefüggések az akadémikus-miniszter, Köpeczi Béla és az akadémikus főigazgató, Szabolcsi Miklós együttműködésének motívumait illetően (Szabolcsi Miklós 1981-től 1988-ig állt az intézet élén).³ Meghatározó szerepet tölt be 1983-tól Gazsó Ferenc miniszterhelyettesként,⁴ s ebben az időben a minisztériumban körülötte csoportosuló sajátos, a hagyományos fősztályi struktúrából kissé kilógó alakulat, mely a spontán innovációk gondozását, ezek szaporítását tűzte ki célul.⁵

Gazsónak – a szakma támogatását élvező – oktatáspolitikai szándéka nyilvánvalóan visszafordíthatatlan változások gyors elindítása volt, ebben az időben már a minisztérium, személyesen ő a pluralizálás fő organizátora, gyors egymásutánban szórta ki a kísérleti engedélyeket, alternatív működéshez segítve egészen különböző kezdeményezéseket.⁶

3 Ne feledkezzünk meg arról, hogy az Akadémia, Szentágothai akadémiaja – a kezdeményezésére létrehozott MTA-OM Közoktatási Bizottság – élénken részt kért és vett a közoktatási modernizációból. A *Fehér* könyvbe foglalt műveltségkép ideológiai talapzata a NAT-nak, s a visszaemlékezők tanúsítása szerint a bizottság titkáráként ügyködő Loránd Ferenc „kicsikarta” „nevelési záradék” (mely az oktatás tartalmának átalakítását illető követelmények mellé rendelte az iskola nevelési világának képét) pedig a 80-as évek iskolainnovációit alapozta meg.

4 A jeles oktatásszociológus szakmai életrajzában 1983-és 1989 közé esik miniszterhelyettesi megbízatása, a Keraban Kiadónál megjelent Pedagógiai Lexikon 1984 és 1988 közé teszi e periódust. Az önéletrajzíró a pontos emlékező, 1989 márciusában jelennek meg kritikus-önkritikus interjúi az – utólag – „résztvevő megfigyelésként értelmezett” életperiódusról. (GAZSÓ 1989 a, b)

5 Munkácsy Gyuláné, Spengler Györgyné nevét tartja számon a hivatal vezetői beosztásban. De kiemelten kell említeni Templom Józsefné nevét. Az 1956 után az agráregyetemi ifjúsági mozgalomban feltűnő tanárnő először a hatvanas évek legvégén, hetvenes évek elején hallatott magáról. Pataki Ferenc és Hunyady Györgyné fedezték fel a jánoshalmi iskolában Makarenkót modernizáló tanulóközösség-szervező képességeit és elszánását (SZABADOS – TEMPLOMNÉ 1970). A közösségfejlesztési kísérlet sikerei nyomán a szintén reformvárokozások közepette működő Úttörő Központ szőlítja munkára az 1970-es évek elején, „módszertanosként” vezető befolyásra tesz szert, irányítja a mozgalmi reformot, melynek a helyi társadalomba ágyazódás válik lényegi elemévé, a demokratizálódás (úttörőtanácsok mint a releváns tanulói önkormányzat alapjai), a mai diákközpontok elődje, a komoly jogosítványokkal bíró Országos Úttörőparlamentek sora stb. Megismerkedvén Gáspár Lászlóval, az ő befolyására „gáspárizálódik” az úttörőmozgalom „hivatalos” pedagógiája is. Igényes erkölcsisége nem sok év után kivezeti a mozgalmi apparátusból, újságíró lesz, majd 1979-ben feladatot vállal Loránd Ferenc „Róbert-kísérletében”. Ő az, aki a legutolsó pillanatig ellenzi az önfeladást, nem törődik bele a kudarcba, képesnek látott volna pozitív fordulatot a „szürke falak, szürke rácsok” között is (az idézőjelek közé fogott kifejezések a Róbert Károly körüti Nevelőotthon reformkísérlete drámájának egyetlen nyilvánosságot kapott reflexiójára, Diósi Ágnes szociográfijára utalnak (DIÓSI 198). Végül is „közös megegyezéssel” fél évnnyi szemlalomharc után szétszóródott a „Róbert” reformcsapata. Így kerül Templomné a minisztériumba (Szabó László hívja, aki ebben az időben fősztályvezető-helyettesből párttitkárrá lesz a minisztériumi MSZMP-szervezetben. Az egymásra találás nem véletlen. Több adat van arról, hogy a főváros IX. kerületében 1956 után kiváló pedagógiai érzékével feltűnő fiatal tanár, mozgalmi vezető, később az úttörőszervezet egyik, az oktatással való kapcsolatért felelős titkára támogatta a demokratizálás felé ható mozgalmi-közösségi reformokat, utat engedett a progressiónak.) Nos, Templomné fékezhetetlen energiája, innovativitása és konstruktív rendszerkritikája, nemkülönben széles kapcsolatrendszere révén a Gazsó-vezette kabinet kulcsfigurájává válik. Az innovációk területén mindenképpen.

6 Ennek legékesebb, máig hatékony eleme volt az Alternatív Közgazdasági Gimnázium 1988. évi alapítása, mely tulajdonlást tekintve is a pluralizáció példája volt.

Különböző szervezeti formák születnek sorra, melyek az innováció támogatására voltak hivatottak.⁷

A Közoktatási Kutatások Titkársága, 6-os Főirány keretei közt mind-mind modell-értékű, az iskolaegész (de nem rendszer) átalakítására születnek támogatások.^{8,9}

1983-ban az OPI megbízást kapott a minisztériumtól, hogy a gyarapodó úgynevezett kísérleti iskolák felügyeletét feladatkörében lássa el. Így jött létre az intézetben a Pedagógiai Kísérleteket Felügyelő Bizottság. 1983 májusában már elfogadott működési szabályzattal rendelkezik. A bizottság felelősséget visel – eszerint – a kísérleti intézményekben a kísérleti program szerint végzett munkáért, a szabályzat szakértőként nevesíti a felügyelő bizottság tagjait, érződik az indulat: a szakfelügyelethez képes alternatív szakmai köröket kell e támogató munkába bevonni.¹⁰ Látható a dokumentumból a furcsa „hadviselés” – mintegy megelőlegezve a névváltoztatást – *felügyelet is, de védelem, védőernyő is*. Mindenképpen garancia arra a politika előtt, hogy lám a főhatóság nem engedi nyaklódni szabadjára a megannyi innovatív nehéz embert, de a felügyelt kísérlet biztosítéka mellett mégiscsak megvillant némi szabadságot a rendszer (amelynek egyébként fő hitvallása volt sokáig: „az iskolarendszerhez nem nyúlunk”).

-
- 7 A minisztérium „közművelődési” szárnyán – párhuzamosan mindezzel – ekkor erőszkolja ki Vészi János, az „alfák” utópiájának megálmodója a „húszak” címen elhíresült nem létező kísérleti státust az ÁMK-knak, itt is akadt értő, támogató partner, Nagy Lajosné, illetve a Vitányi Iván vezette Népművelési Intézetben Földiák András, Vaikó Éva. (NB. az oktatási ágazat ez időben a többcélú intézmények támogatását illetően legalábbis kétlelkű, a bürokrácia itt jóval nehezkesebb volt.) (SZABÓ é.n.)
- 8 Túl vagyunk 1969-en, Szentlőrincnek kísérleti iskolaként való engedélyezésén – Aczél György s Hanga Mária intézkedéseiként, pláne túl vagyunk az utolsó „kikísérletezem-bevezetem” modell jegyében kiadott engedélyen is, az új matematika kétes sikerén vagy dicső kudarcán, precedens Zsolnai iskolájának kísérleti megnevezése is. Ugyan a NYIK végül csak „alternatív” engedélyt kap – ez az engedély az első, mely nem kísérlet címen kap menlevelet, s *expressis verbis* megjelent legitimációként az alternatív jelző. Ez sajátos politikai kompromisszum eredménye lehetett. Hiszen a Zsolnai-programnak az akadémiai világban annyi támogatója volt, mint ellenzője. A tudománnyal jóban lenni akaró politika nem akarta egyik felet sem magára haragítani: „legyen alternatív!” – hangzott a salamoni döntés!
- 9 A „nevelés helyi rendszere” fogalmat a nagyhírű varsói professzor, Aleksander Lewin nyomán terjeszti a szakma eliteje ebben az időben. (LEWIN 1973) Lewin dinamikus recepciójában szerepe volt Petrikás Árpádnak is, aki a kapcsolatot „hozta”: A debreceni egyetem közelében ez időben gazdag hálózat kezd kialakulni innovatív intézményekből, az ekkor létrehozott APNE egyesület (Alkotó Pedagógusok és Nevelési Intézmények Egyesülete) ma is létezik. (Alkotó, vezető személyisége volt a szolnoki Páldi János, a tragikusan elhunyt polgári igazgatónő, Kovács Istvánné, az úttörőmozgalom utolsó társadalmi elnökeként feltűnt nyírturai igazgató, Kovács Csaba, a Petrikás Árpádot tragikus halála után emlékkötettel koszorúzó nyirmadai igazgató, Ferenci István, az ebesi Prekuk János és mások.
- 10 Az OPI falai közt nyilván igen eleven volt még ekkor az alig egy évtizede lezajlott drámai vita emléke Szentlőrincről, ahol az ütközetekben nemcsak a Gáspár László és Csalog Judit közti összeütközés, de a helyi szakfelügyelet féltékenysége, felügyelői buzgalma is szerepet játszott, nemkülönben a bontakozó helyi civil-polgári ellenállás. A Balázs Béla Stúdió, Gulyás fivérek korabeli, hosszú dokumentumfilmjének ilyen olvasata is van.

A bizottságnak elnöke, tikára van, tagjai a „kiszemelt” kísérleti intézmények vezetői, az MM (minisztérium) képviselője, az OPI Tudományos Titkárságának vezetője,¹¹ a 6-os Főirány Iroda vezetője, nemkülönbön szakértők és referensek.

Ennek megfelelően az első bizottság összetétele a következő. Vajó Péter a főigazgató helyettese, elnök, Gyenes Károly titkár. A kísérleti intézményeket Ágoston György (integrált gimnáziumi kísérlet), Kocsis József (Szentlőrinc Kísérleti Általános Iskola), Páldi János (Szolnok, Varga Katalin Gimnázium), Szilágyi János (Pécsi Nevelési Központ), Zsolnai József és Bánréti Zoltán (Nyelvi-kommunikációs kísérletek – egyelőre együtt) képviselték.¹² Az MM-t Hargitai Gábor, az OPI Tudományos Titkárságát tehát Rét Rózsa, a „6-os Főirányt” Inkei Péter képviselte. Referensek: Báthory Zoltán, Loránd Ferenc, Mihály Ottó, Szűcs Barna és Szabenyi Péter voltak.¹³ 6-10 ülést tervezett havi rendszerességgel a bizottság, ez bizony feszített munkatempót jelent. A bizottság igazán mégiscsak Pócze Gábornak (korábban a „6-os Főirány” kutatásszervezőjének) az OPI-ba kerülésével, s titkári megbízásával kapcsolt nagyobb sebességre.

1984-ben a pécsi nevelési központ kistelephelyi vezetője, az épülő halásztelki ÁMK kér bebozsáttatást. Kovács László igazgató lesz tagja a bizottságnak, a referens e sorok írója¹⁴

A bizottság Báthory Zoltán nevéhez rendelt feladatot: a kísérletek értékelésének metodikája kidolgozását.

1985 decemberében döntés születik az OPI Értékelési Központjának tiszakécskei tantervfejlesztési kísérlete (a NAT-ot modellező Fifty-fifty program) befogadására. A tiszakécskei igazgató Angyal János, a referens Mátrai Zsuzsa lesz.

Az 1985/86-os munkaterv az OPKM-mel közösen kiadandó tájékoztató kiadványsorozat-ról beszélt. Tervezte Szentlőrinc, a NYIK, Pécs és Halásztelek körében az intézményes tájékozsódsát. Kitekintést ígért más kísérleti góccokra. Nevesítette is ezeket: Budafokek művészet-i iskola (Nemes László), a szederkényi helyirendszer-fejlesztés (Vastagh Zoltán), a debreceni körzet (Petrikás és az APME), nemkülönbön az ÁMK-univerzum. Érzékelhető expanzió.

Ugyanakkor Szeged lezárásának igénye jelenik meg. (1986. március 26-i határozat alapján ki is kerül a bizottság hatásköréből, az OPI Szakképzési Igazgatósága kapja meg a „fel-ügyelet” felelősségét.)

11 Ó Rét Rózsa volt ekkor, aki az akadémiai bizottsági munkában tűnt ki koordinátori tevékenységével. Sokáig működött háttéremberként, utolsó feladata a Báthory Zoltánnak államtitkárként elrendelt Pedagógiai Lexikon szerkesztői munkálataiban való részvétel volt.

12 A PKF/SZ/B történelmi leírásának alapjai mindvégig a Pócze Gábor titkár által szerkesztett kéziratos (sokszorosított) emlékeztetők, illetve az üléseknek hasonló módon megőrzött további dokumentumai (előterjesztések stb.).

13 Vajó, Inkei, Mihály dolgoztak már korábban együtt a legendás MTA Pedagógiai Kutatócsoportban.

14 Kovács igazgató úr, s később Sz. Tóth Gyula (a Zsolnai körül szerveződő csoport markáns alakja) izgalmas do-logra vállalkozott, az „open education” elemeit érvényesítő ÁMK-eszme és a zárt fejlesztési technológiájú Zsolnai-program ötvözésére. Az agglomerációban hirtelen várossá növekvő Csepel-szigeti falu több társadalmi problémája is hozzájárult, hogy a kísérlet végül nem teljesedett ki igazán, de megannyi tanulsággal szolgált a helyi innovációkat illetően.

Ugyanezen ülés konstatálta, hogy a NYIK kísérleti szakasza véget ért, hiszen alternatív tantervként a „közoktatási rendszer része lett”.

A 85-ös törvény előkészületeinek ideje, izgatott jogszabály-alkotási periódus volt. Mindenki kereste a kísérletek helyét. A minisztérium innovációserkentő (sic!) programot alkotott, Inkei Péter javaslatot készített a 113/1974-es miniszteri utasítás helyébe, mely logikus rendbe szervezné a megyei kísérleteket is.

A szeptemberi ülésen a „felügyelt körbe lép” saját kérésére a VII. kerületi Bokányi Iskola.¹⁵ Loránd Ferenc lemond szentlőrinci referensségéről, s a Bokányit vállalja.

Az 1986 októberében elfogadott új SZMSZ már Szaktanácsadó Bizottságról beszél.¹⁶ A funkció is szakszerűbb – már nincs szükség arra a „kódosításra”, mely három éve még azt a látszatot is kelthette, hogy ez valami országos „fellenőrség”, a főigazgató tanácsadó testülete. A részletek változatlanul maradtak. Az összetételben változás: a minisztérium kivonul – immár bízik saját háttérintézetében.

Önálló napirend lesz a pécsi kísérlet középiskolai kiterjesztése. Élénk vita. A szolnoki tapasztalatok átvételének szándéka mellett a vita részét képezi az is, hogy egy ÁMK-ban (hiszen a pécsi Apáczai az!) a középiskola szerepe is modulálódik a közművelődéssel, a nyitott ház programmal való együttműködésben.

Az 1986 májusi ülésen élénk beszélgetés zajlott a bizottság funkcióiról. Érvényesültek expanzíós (a kutatásokat is befolyás, felügyelet alá vonó) elképzelések, emellett éppen a felügyeleti szerepkör lecserélésének konzekvens végiggondolásából adódó „hatáskör” csökkentő elképzelések is. Az ugyanezen az ülésen beterveztett új SZMSZ egyenlenségeiben tükrözi e viták elevenségét. Októberre új SZMSZ-t kap a bizottság. Immár a szaktanácsadói elnevezés világosan tükrözi: szakmai kompetenciákat gyakorol, s nem oktatáspolitikaiakat.¹⁷ Ez az ülés arról nevezetes, hogy Szűcs Barna előterjesztésében először esik szó ezen a szinten az IKT-ról, a referens jelentést ad arról: milyen a kísérleti intézmények hardver- és szoftverellátása. A Zsolnai-iskolák álltak az élen 6 iskola 48 C-16-os készülékkel magnóval társítva, a nevelési központ 30 (!) floppy-diskkel rendelkezett, hogy néhány megmosolygató adatot idézzek a jelentésből.

15 A Bokányi iskola Székely Tibor nevéhez fűződik, az úttörőmozgalomból az iskola világába lépett ambiciózus igazgató a makarenkói hagyományokra építette iskolaközösségét, bizonyos termelőmunka-elemeket épített az iskola tevékenységi rendszerébe. A kádári konszolidációnak egyszerre volt segítője, de balról kritikus is. Emiatt a kísérlet sikeres publikálása után nem sokkal elhelyezik az iskola éléről. Némi interregnum után a Kertész utcai iskolából (Loránd egykori iskolájából) az ottani fiatal igazgató-helyettes kerül az iskola élére, aki stabilizálja a fővárosnál a kísérleti státust, sőt tantervfejlesztő munkákat generál (pl. komplex természetismeret, néptánc stb.). Neki jobban sikerül az együttműködés a szentlőrinci Gáspárral is. Most Loránd Ferenc „vállain” jut a Bokányi a „kísérleti iskolák klubjába.” (Megjegyzendő, hogy Loránd majd a 90-es évek elején még egyszer kísérletet tesz a Bokányi integrációjára a magyar komprehenzív iskolamozgalomba, de ez csak ideig-óráig jár sikerrel.)

16 Mögötte vagyunk már a szakfelügyeletet eltörlő 85-ös törvénynek, ezt a szemléletet öntudattal érvényesítette magára a bizottság.

17 A döntésben megelőlegeződik az a feszültség, amely majd a NAT implementációban robbantotta fel a főhatóság és háttérintézet békés egymás mellett élését. Kié a dicsőség, ha sikerül az innováció? A minisztérium jóformán megijed attól, hogy saját intézménye jól működik, s visszafogná annak expanzióját.

Decemberben élénk vita zajlik a NYIK-nek mint immár alternatív tantervnek sorsáról. A programgazda félti a „márkát”, a bizottság feladatköréhez híven támogatja a szakmai implementációt, de úgy foglal állást, hogy a kísérleti szakaszon túl a program felhasználásának szabadságát immár nem korlátozhatja – az alkalmazó iskolák „pedagógiai program” készítő autonóm felelősségén múlik, akár egy eklektikus alkalmazás is.

A másik dráma. A referens jelentése nyomán – a kísérleti feltételek, elsősorban a belső testületi támogatás híján – a halásztelki ÁMK, mint kísérlet kikerül a PKSZB figyelme alól.

A 87-es munkatervben az iskolakísérletek átfogó, már-már teoretikus (ugyan mindig a konkrét esetek problémáiként azonosított) kérdései jelennek meg hangsúlyosan (kapcsolat a fenntartóval, szabályozási kérdések).

Nagyszabású terv készül Szentlőrinc értékelésére. Fontos elem, hogy az évet átfogó értékelés terjedjen ki a „követő” iskolákra is (e körbe tartozik a békési iskolatársulás, Geszt, Sarkadkeresztúr, Mezőgyán,¹⁸ Dombóvár, Kaposvár.¹⁹ Jellegzetes az egyes kísérletek áthatása egymásba, a tiszakécskei modell pécsi alkalmazása vetődik fel. Igazi műhelymunka zajlik a bizottságban, a képviselők kétoldalú kommunikációja is erősödik.

Állandó napirend szinte minden ülésen a „Kísérleti iskolák” statutuma körüli vita, a minisztérium reformbürokráciája és a háttérintézet szakmai eleganciája előidézte konfliktusokat hatékony és tartós szabályalkotással oldanak meg a felek. Ennek megszületése várat magára. A helyzet nem érett bármi stabilizálására. Pontosabban. Túlrett már erre az időre.

1988 októberében új szín: Szűcs Barna a Szeged-tarjánvárosi iskola számítástechnikai kísérletének alkalmazására hívja fel a figyelmet. Rejtett kísérlet ez egy új intézmény bekezdésére a „klubba”, másfelől a klasszikus modelliskola-kísérletek felől eltérés szak-kísérletek támogatására. Bár a Szeged-tarjánvárosi iskola ebben az időben markáns karakterű nevelőintézmény volt, lendületesen modernizálódott.²⁰ Az ÁMK-innováció sem kapott felvételt. A határozat megállapította, hogy nincs az „ÁMK-mozgalomnak jelenleg olyan tagja, amelyik érett, minden részletében átgondolt és ellenőrzött pedagógiai kísérletet hordozna, mi több, az ÁMK-k inkább helyszínei, mint kiindulópontjai a bennük elszórta folyó kísérleteknek.”²¹ A PSZKB nyomon követést, erkölcsi támogatást ígért, de nem fogadta be ezt az innovációt. A kísérlethez a kísérlet tudományos fogalmát igyekszik társítani, immár Szentlőrinctől is olyan fejleményt vár, hogy alternatív programként lehessen kimondani

18 Gáspár László gyerekkori földije, egykori képzős társai iskolaigazgatók ezen a vidéken.

19 A kaposvári Toldi Iskolát 1988 szeptemberében Loránd Ferenc kezdeményezésére önálló jogcímmel veszi fel körébe a PKSZB. Vö. Iskolafejlesztések – fejlesztő iskolák. OPI, Budapest, 1988, 91-100.

20 Az igazgató Borbola István, aki korábban Szeged város úttörőelnökéként modernizálta a város gyerekmozgalmát, országos úttörőparlament helyszíne volt, s aki a tarjáni iskola után először megyei intézetvezetőként, majd lendületes minisztériumi köztisztviselőként hívta fel magára a figyelmet (ez esetben is az IKT-programok erősítésével).

21 Vö. JENEY 2009

a kísérleti szakasz végeztét.²² A bizottság körültekintő jelentése élénk vita után az adaptáció engedélyezhetősége mellett foglal állást.

Nem mellékes azonban a határozat záradéka, mely újra csak utal a hatóság és a szakma közti lappangó feszültségre. „A PKSZB a legnagyobb múltú magyar iskolakísérlet tapasztalatai alapján ismét, nyomatékosan hangsúlyozza, hogy nincsenek meg a tudományos és technikai feltételei azon magas szintű politikai akarat valóra váltásához, hogy növekedjék a pedagógusok és az iskolák szakmai önállósága, elterjedjenek a helyi (alternatív) tantervek, a kísérleti eredmények a gyakorlatban hasznosuljanak. Tantervelméleti kutató-fejlesztő központ és a kísérleti eredmények terjesztésével foglalkozó innovációs központ nélkül elképzelhetetlen a köznevelés plurális-innovatív fejlesztése. Hasonlóképpen elengedhetetlen és halaszthatatlan az iskolai kísérletező-fejlesztő munka oktatási törvényünknek megfelelő szellemű definiálása, a jóváhagyási procedúra szabályozása. A PKSZB ismét hangsúlyozza, hogy az MM erre irányuló törekvéseit szakmai felkészültségével támogatni kívánja.” A szövegben az alternatív és a helyi szinonimák, s ugyancsak szinonimaként jelenik meg a kísérlet és a fejlesztés is.

Nem más készül itt elő, mint az 1993-as közoktatási törvény „önigazgató” autonómiájának kifejtése: minden iskola nemcsak jogosult, de kényszerül is helyi viszonyaira építeni tantervét, s a kísérlet immár nemcsak a kiváltságosok (a Gáspár szavaival: „kisebbségi tények”) jogosítványa, hanem az oktatásügyet meghatározó elemi princípium.²³

1989 januárja a bizottsági napirendek közt Tiszakécskével kezdődik. A bizottság óvatos ajánlatot készít, csak 3-4 év múlva legyen ajánlható alternatív program. (A háttérben ott a rendszerváltás előtti személyes drámák egyik legnagyobbika: a tiszakécskei gimnáziumi érettségi körüli ügyek miatt öngyilkos tanácselnök.)

Adataink szerint ez a bizottság utolsó ülése volt. A változások szele elsöpörte a szakmai együtttest. Az év sokkal inkább a főhatóság izgatott intézkedéseivel fejeződik be.

Szóba kerül a minisztérium tervei között egy Pedagógiai Újítók Egyesületének megalakítása, melybe a bizottsági körnél szélesebb körből hívnának tagokat. Immár Czibere Tibor miniszteri aláírásával megszületik a kísérleti rendelet [2/1989, (I.18)].

S a nagy horderejűnek szánt fejlemény: létrejön e rendelet nyomán a Taneszköz és Tantervfejlesztés Országos Tanácsa. Társelnökei maga Gázsó Ferenc és Ballér Endre, a jeles tantervfejlesztési szakember. Titkára Pilhoffer Ferenc minisztériumi főelőadó.²⁴

22 A Báthory és Junghaus Ibolya nevével fémjelzett jelentés kulcsmondata, „Szentlőrinc nem pluralizáló aktor” Gáspár elszigetelődését gyorsította. Nem véletlenül adta Báthory Gáspár korai halála után a szentlőrinci alternatívra emlékező Embernevelés-különszámában engesztelő című írásának: „lehattünk volna barátok is.”

23 Jelen írásnak nem feladata e princípiumnak sem kritikája sem apológiája.

24 Később fővárosi külvárosi pedagógiai szakmai szolgáltató intézmény alapító vezetője, ma az MPT Felügyelő Bizottságának aktív tagja.

A TTOT nyilvántartásában megjelenő intézmények:

- Törökbálint, ÉKP iskola (Zsolnai József)²⁵
- Kísérleti Általános Iskola és Speciális Szakiskola (Zsolnai fogyatékosoknak). Gödöllő (Marácz Ernő)
- Ady Endre Gimnázium és Postaforgalmi Szakközépiskola. Sarkad (Gáspár László)²⁶
- Kilián György Kísérleti Gimnázium. Bp. (Hoffman Rózsa)²⁷
- Kodály Zoltán Magyar Kórusiskola. Bp. (Sapszon Ferenc)
- Közgazdász utcai Kísérleti Gimnázium Bp. (Radnóti Krisztina)
- Fogócska utcai Kísérleti Iskola (Winkler Márta)²⁸
- Alternatív Közgazdasági Gimnázium (Horn György)²⁹
- Integrációs (Autista) Kísérlet. Bp. (Balázs Anna)
- Kísérleti Általános Iskola és Szakiskola. Békéscsaba (Nagy Gyula)³⁰
- Rogers Iskola. Budapest
- Jókai Mór Mezőgazdasági Szakiskola. Pápa (Erdő Imre)

Ez nem egészen az a névsor, amit az OPI Pócze Gábor dinamikus koordinációjában működéshez segített.³¹

25 Vö. Zsolnai (2002)

26 Vö. Gáspár (1994)

27 Vö. Hoffmann (1993)

28 Vö. Winkler (1993)

29 Vö. Takács (2000): Megjegyzendő, hogy az AKG alapítása volt az első, az *állami iskolamonopóliumot* is megbontó új intézmény. A kezdeményezést Gazsó felkarolta, sőt menedzselte. Ennél még tovább jutott a magyarországi Waldorf-ügy. Az alapító, Vekerdy Tamás maga meséli, hogy a miniszterhelyettes az AKG-alapítás sikerére alapozva bízta az iskolafenntartó alapítvány létrehozására a magyar waldorfosokat. A legendában az is benne van, hogy Gazsó Ferenc lemondása előtti napon – ez a visszaemlékezők szerint 1988. december 29. – írta alá a solymári intézmény működési engedélyét. (Szembeszökő az a tény, hogy miközben Vekerdy ezidőben főállásban ugyanabban a Szabolcsi, közelebbről Mihály Ottó vezette műhelyben dolgozik, de eszébe se jut bekérdezkedni a „kísérleti klubba”, ő már „alternatív” akar lenni, vö. http://www.hidegkut-waldorf.hu/ujsagcikk_0812_eppenhuszeve.VT.html). S az is idetartozik, hogy más, „szokatlan” alternatívák nem tudtak bejutni, bár kéredeztek, az engedélyezett kivétel körébe se itt, se ott. Legyen erre példának Ranschburg Ágnesnek ekkortájt dinamikus terveződő „Életfa-Jungianus Iskolája”.

30 Nagy Gyula a megújuló iskola mozgalommal is tartott kapcsolatot.

31 Egy 1989. február 17-én kelt (s szerzői által széles körben terjeszteni javasolt) Emlékeztető arról tanúskodik, hogy a TTOT-nak „Kísérleti iskolák munkabizottsága” is létrejött. Báthory Zoltán elnökölte, az érintett iskolákon kívül tagjai voltak az érintett közigazgatási területek pedagógiai intézeteinek, egyetemi pedagógiai tanszékeinek képviselői, így Borsi Vincéné, Farkas Lajosné, Németh Mária, Vastagh Zoltán, Hajdu Sándor, Trencsényi László, Falus Iván, Klein Sándor, Bernáth József. Az állásfoglalás az „alternatívás” elvében a szabadság, a „kísérleti státusz” elvében a fokozott felelősség érvényesülését hangsúlyozza. Szorgalmazták a TTOT és a PKSZB viszonyának tisztázását, s hangsúlyozták, hogy „elébe kell menni annak, hogy bármely kísérletező iskola is hátrányos helyzetűnek érezze magát azért, mert támogatót nem a Művelődési Minisztériumban lelt”. (Ez utóbbi kitétel arra is utal, hogy megjelentek más támogatók, felsőoktatási intézmények, megyei fenntartók, alapítványok, legfőképpen a Soros.

A két listának – bár vannak konvergáló elemei is – különbségében (miért tagadjuk van némi „világnézeti” különbség is. A PKSZB intézményeinek összetétele óvatos elmozdulásban volt (de „megőrizve megszüntetve”) a szocializmusreform jegyében született modellektől, az intézmények jó részének keletkezéstörténetében egyszerűen a történeti idő adta keretek miatt is magyarázható ez a jelenség. (Emlékezzünk, majd 1990-ben a kísérleti státusért utolsó erőfeszítésekkel, már-már reményt veszve küzdő Kocsis József fogja átkeresztelni Szentlőrincet „szocialista nevelőiskolából” „a társadalmi gyakorlat iskolájává”,³² de még messze vagyunk attól, hogy a Pécsi Nevelési Központ leváljon a szentlőrinci modellről, s hogy Loránd is a szociáldemokrata Gesamtschule honosítását kísérelje meg (immár a helyreállított polgári társadalom feltételei közepette). De az is igaz, hogy a „Megújuló iskola-mozgalom” 1985 és 1988 közt – éppen ebben az időben szerveződő innovátorképző táboraiban – a PKSZB reprezentánsai jutnak szerephez. Az indoklást, a táborvezető Loránd Ferenc 1988-as megszólalását feljegyezte a krónikás: „A megújuló iskola elnevezésű tábor 1985-ben azzal a céllal szerveződött, hogy a szocialista nevelőiskola elméletét és vezető teoretikusait személyesen is megismertesse, egy héten át tartó intenzív munkakapcsolatba hozza az érdeklődő és az iskola megújítását személyes ügyükként vállaló pedagógusokkal. S noha a tábor már akkor sem zárkózott be a szocialista nevelőiskola koncepciójának falai közé, mert céljai között szerepelt minden progresszív újító pedagógiai tevékenység megismertetése...”. (HORTOBÁGYI 1988, 78)

A Megújuló iskola mozgalomról korábbi írásomban (TRENCSÉNYI, 2010) szoltam, a fenti alapvetés igazságából semmit nem von le, de értelmezi, árnyalja az a tény, hogy a táborok egykori, hűséges lakói a későbbi időkben egészen különböző innovációs színtereken, sőt közszereplői fórumokon léptek fel. A veszprémmvársányi Somogyi Béla alpolgármester lett Debrecenben Kósa Lajos alatt, felesége Vig Éva a Freinet-mozgalom aktivistája, a pécsi Somkuti Ágnes a déldunántúli TOK munkatársa, Cseh Györgyi jó nevű közoktatás-fejlesztési vállalkozás vezetője, Baráth Tibor a szegedi egyetem oktatója, Annási Ferenc a győri főiskola tanára, Csáky László a Fóti Gyermekváros átalakítását menedzselte, ma nemzetközi gyereksegélyező alapítvány kulcsembere, Riedlné Péter Etelka sokáig a Pest Megyei Pedagógiai Intézet igazgatója, Vályi György jó nevű oktatás-fejlesztési vállalkozó, Sisak Éva szombathelyi zenetanár, Bicsánszky József orosházi tanügyigazgató stb.

Húsz-harminc évvel az események után világosan kell látni, hogy a rendszerváltás pedagógiájának előkészítésében meghatározó, inspiráló szerepet játszottak a rendszerkritikus reformszocialista programok – a maguk fejlődésútján rendre eljutva az „iskola humanizálásának” alapvető feladatként való felfogásáig, s ebben a programban rendre az ún. gyerekközpontúság (differenciálás), az autonóm szereplők megegyezései viszonyán alapuló demokrácia, a helyi beágyazódás nyeri el fontos helyét. Mindez az ún. alternatív pedagógiák igen széles – bár mégiscsak konvergáló – palettájának igenlését jelentette,

32 Megjegyzem, ez az átkeresztelés nem azonos a dezideologizálással a modellnek létjogosultságot kereső-igazoló Hegedűs Gábor álláspontjával (Hegedűs 2007).

jelentí.³³ Az 1980-as években ez egyfelől együttthaladást, olykor akcióegységet jelentett (a kritika célkeresztjében a konzervatív iskola azon megjelenési formája állt, mely a létező szocializmus iskolája volt, az újbaloldali kritika ezen iskolának éppen úgymond „szocializmushianyát” vetette szemére,³⁴ másfelől az alternatív/más működés egyetlen legitim formája a kiindulópont, az „engedélyezett kivétel” egyetlen létmódja a kísérleti engedély biztonsága volt.

Nem véletlenül írta tárgyilagos számvetésében 1987 végén Pöcze Gábor a hatalom és a kísérletek viszonyáról szólván, a hatalom logikája szerint „...a spontán változtatási törekvéseket a lehetőségekhez képest vissza kell szorítani. (Ellenkező esetben értelmét veszti az 'engedélyezett kivétel'.) Néhányat támogatni egyenlő azzal, hogy számostól meg kell vonni a támogatást. Ez természetesen érthető ellenállást vált ki a kísérletekkel szemben. Íme egy újabb magyarázat a kísérleti tapasztalatok 'bevezetése' körüli nehézségekre. A fejlesztés feladatától megkímélt iskolák némi okkal-joggal tartózkodnak a kísérleti tapasztalatok elfogadásától, mondván nálunk minden másképp van.

[...] A modellkísérleteket folytató iskolák oktatáspolitikai döntés-előkészítő szerepet vállaltak. Ez a tény megerősítette a hagyományos gyakorlatot követő iskolák meggyőződését, hogy az iskolafejlesztés oktatáspolitikai probléma: az iskolafejlesztés felelőssége az oktatásirányítási centrumot (és a vele szakmai kapcsolatban álló kísérletező csoportot) terheli. Maga a fejlesztés ezzel politikai hangsúlyú problémává lép elő... Ami az iskolák széles köre számára „tehermentesítés”, az az oktatásirányítási centrum számára döntékényszer, az oktatásirányítás legfelsőbb szintjén kell irányt mutatni az iskolák továbbfejlesztéséhez. A kísérletek számára ez azért fontos, mert a kísérletet meg az oktatáspolitikai hangsúlyokat, irányokat meg kell feleltetni.” (PÖCZE 1988, 90)

A TTOT 1986-os februári megalakulásáról Báthory is ír. Ballér Endrére hivatkozva a létrehozó minisztérium által megtűrt 27 fős testületként írja le, panaszkodik Ballér társelnök nyomán, hogy periférián maradt volna (BÁTHORY 2000, 64).

A PKSZB nézőpontjából pedig úgy tűnik, hogy egy önmagához közelebb álló alternatív fejlesztési központot, legitimizáló társadalmi-szakmai grémiumot generált a minisztérium előbbi fékezésére, ellensúlyozására. Erre Báthory is utal. („Gazsó ellensúlyozni akarta az OPI tanterv-fejlesztési monopóliumát, másrészt szüksége volt egy szervezetre, mely képes legitimizálni az akkor már tömegével készülő alternatív és kísérleti programokat, tanterveket, tankönyveket” (BÁTHORY 2000, 65). (Gazsó és az OPI több motívumból kialakult feszültségére Báthory könyvének függelékében interjú adók is utalnak, főként Mihály Ottó és Zsolnai József.)

Hogy a két fenti funkció – az innováció, a pluralizálás serkentése, ezenközben az iniciatívának a központi hatalomban való őrzése – miként fékezte egymás érvényesülését, nos

33 Együttvéve jelentettek erőteljes hagyománykeresést a XX. századelő reformpedagógiai gyerekképében és megoldásaiban (olykor társadalomképében is), akár együttesen „megfelelve” Sáska Géza reformpedagógia-kritikájának is. (SÁSKA 2005)

34 Csak jóval később jelentek meg azok a kritikai elemek, melyek ennek az iskolának kifejezetten a szocialista tartalmát sokallották. Például így értékeli a 85-ös reformtörvényt Németh András – Mészáros István – Pukánszky Béla közkeletű Neveléstörténet tankönyve, vagyis a „kommunizmus utolsó leheletéeként”.

ez a feszültség a maratoni reform „ellenreformata” periódusaiban – Báthory kifejezésével – „a reformhullámvásút völgyeiben” mutatkozott meg igazán.

Furcsa szerepek, furcsa, ellentmondó képek. A konzervatív OPI és a modernizáló főhatóság? A bürokrata főhatóság és a szakmai innováció útjára lépett háttérintézet? Mindez egyszerre volt igaz.

Közeledünk ahhoz, hogy a kísérlet (modellkísérlet) betölti történelmi küldetését, a kísérletek burjánzása rendre kijebb tolja a határokat, az 1993-as törvény majd az iskolák szakmai autonómiáját erősíti meg, azaz a „nevelés helyi rendszereinek” tételezi őket, a Nemzeti alaptanterv elrendelése teoretikusan tantervfejlesztőként definiálja valamennyi tantestületet, minden iskola egymáshoz képest alternatív (áll a maratoni reform híveinek ideálképében). Pöcze is ezt mondja idézett műve 99. oldalán.

A kísérletmenedzselő innovatív mag beteljesítette küldetését. Győzött?

Vagy hibás stratégia volt? Pöczt idézzük tanulmánya 92. oldaláról: „...számos tisztázatlan kérdés ellenére a modellkísérletek jelentős, mással nem pótolható szerepet töltenek be a közoktatási rendszerben, nem maguk a kísérletek, hanem az a mód, ahogyan a kísérletek helyét kijelölték, vált problematikussá, mihelyt a közoktatás-fejlesztésben a hangsúly a reformról a fokozatos és folyamatos fejlesztésre tevődött át”. Ezt hasonlóképpen fogalmazta Mihály Ottó is (MIHÁLY 1983).

Megjegyzendő az is, hogy már 1991-ben erőre kap a progresszív alternatívákkal szemben egy konzervatív (restauráló) változtatás képviselőinek csoportja (TRENCSÉNYI 1991).

A pluralizálást, alternativizálást az organikus fejlődés támogatása helyett aztán felvilágosult abszolutista reformprogrammá változtatta a politika – kiváltva megannyi ellenállást és inerciát (TRENCSÉNYI 2001). A szakmai autonómiát is érheti bíráló. Sokan mondják, hogy az autonómiával élő tantestületek egyfelől óraszámnövelő-állásmegőrző innovációkat fejlesztettek leginkább (s kevésbé a fogyasztói igényekre figyelőt), másfelől az autonómia jegyében teljesítették ki a századforduló legnagyobb szakmai vétkét: a szegregációt.

De ez már egy másik történet.

Mint ahogy másik történet az is, hogy miért és miképp váltott innovációtámogató stratégiáról reformstratégiára a ’szoclib’ kormányzat, s milyen „reformot” milyen reformeszközzel hajt végre – hogy az előzőhöz képest ezt is „becenevén” szólítsuk a ’kerkonz’³⁵.

Keressük a válaszokat. A monolit rendszer legutóbbi bomlásának „hőskorából” szerzett tapasztalatok feldolgozása talán ezért is tanulságos lehet.

IRODALOM

BALLÉR Endre (1986): A közoktatás tartalmi-minőségi fejlesztése és a pedagógiai gyakorlat. Megalkult a TTOT. Köznevelés, 10. sz.

BALLÉR Endre (1987): Mivel foglalkozik a Tanterv és Tankönyvfejlesztés Országos Tanácsa? Köznevelés, 16. sz.

BÁTHORY Zoltán (2000): *Maratoni reform*. Önkönet, Budapest.

GÁSPÁR László – KOCSIS József (1984): *A szentlőrinci iskolakísérlet I-II*. Tankönyvkiadó, Budapest.

- GAZSÓ Ferenc (1989): Kabinetalakítás. Interjú egy lemondott miniszterhelyetttel. (Babus Endre interjúja.) *Heti Világgazdaság*, márc. 25.
- GAZSÓ Ferenc (1989): A reform folytatásának feltétele a nyilvánosság. Búcsúbeszélgetés a miniszterhelyetttel. *Magyar Hírlap*, márc. 3
- GÁSPÁR László (1994): Csődjelentés egy különben sikeres pedagógiai vállalkozásról. *Iskolakultúra*, 4. sz.
- HALÁSZ Gábor (2001): Az oktatáskutatás, az oktatáspolitikai és a szakértő. *Educatio*, Tavasz
- HEGEDŰS Gábor (2007): *Szentlőrinc, a jövő iskolája*. Kecskeméti Főiskola.
- HOFFMANN Rózsa (1993): A Németh László Nyolcosztályos Gimnázium Pedagógiai Programja. PSZM Projekt Programiroda, Budapest.
- HORTOBÁGYI Katalin (1988): A Megújuló Iskola Mozgalomtáborozása. *Iskolafejlesztések – fejlesztő iskolák IV. Országos Pedagógiai Intézet*, Budapest.
- JENEY Lajos (szerk., 2007): *ÁMK Ki kicsoda? Egy innováció eseményei és szereplői*. ÁMKOE, Budapest.
- LEWIN, Aleksander (1973): *A nevelés rendszere*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- MAYER József (szerk., 2010): *Az OFI története narratívák tükrében*. OFI, Budapest.
- MIHÁLY Ottó (1983): Innováció és permanens fejlesztés az oktatásügyben. *Baranyai Művelődés*, 3. sz.
- MIHÁLY Ottó (2000): Fordulat és pedagógia. In. uő. *Az emberi minőség esélyei*. OKKER, Budapest.
- PÖCZE Gábor (1983): Iskolai kísérletek. *Neveléelmélet és iskolakutatás*, 2. sz.
- PÖCZE Gábor (1988): Iskolai kísérletek a köznevelés rendszerében. In. Petró András (szerk.): 12. *Köznevelésünk évkönyve 1987*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- SÁSKA Géza (2005): *A szocialista és a polgári nevelés radikális alternatívái. A gyermekközpontú ideológiák társadalomképe*. (Kutatás közben, 267). Oktatáskutató Intézet, Budapest.
- SZABADOS József – TEMPLOM Józsefné (1970): Az iskolaközösség önkormányzata. In. Hunyady Györgyné (szerk.): *Közösségi nevelés az általános iskolában. Módszertani tapasztalatok*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZABÓ Irma (é.n.): Földközben. Második rész. A „húszak”. In. Bíró et al: *A szervezet kultúrája és a kultúra szervezete*. OKKER. Kiadó, Budapest.
- TAKÁCS Géza: (2000): *Iskolapróza*. Önkonet, Budapest.
- TRENCÉNYI László (1991): Csak, ami nincs, annak van bokra. Adalékok a pedagógiai reformelit történetéhez. *Új Pedagógiai Szemle*, 7-8. sz.
- TRENCÉNYI László (2001): Rettenete a kísértés a kudarcra. *Új Pedagógiai Szemle*, 2. sz.
- TRENCÉNYI László (2010): *Utak a „Több úthoz”*. (Sajtó alatt)
- VEKERDY Tamás (1992): *Álmok és lidércek: iskolaalapítás Magyarországon*. T-Twins, Budapest.
- ZSOLNAI József (2002): *Vesszőfutásom a pedagógiáért*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- WINKLER Márta (1993): *Kinek kaloda, kinek fészek*. Hunga-print, Budapest.
- ZOLNAY János (2010): Érces hattyúdal. *Beszélő*, április 15.
- Tájékoztató a közoktatási kutatásokról*. Országos Középtávú Kutatási-Fejlesztési Terv Ts-4/1. Közoktatási Kutatások Titkársága, Bp. 1987.